

T. van den Berg

Jozef

Zoon van David

Eerherstel voor de gezegende onder de mannen

Buijten & Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

Colofon

© 2020 T. van den Berg

Omslagontwerp: Theresia Koelewijn

Omslagillustratie: 'Maria met kind en Jozef', Jan-Baptist Barbé (naar Peter Paul Rubens), Rijksmuseum, Amsterdam.

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

ISBN 978-94-6369-099-7

Inhoud

Ter inleiding	6
Hoofdstuk 1	
Jozef	9
Hoofdstuk 2	
Zoon van David!	29
Hoofdstuk 3	
Rechtvaardig	54
Hoofdstuk 4	
In Bethlehem, zijn stad	70

Ter inleiding

Herwaardering en eerherstel

In dit boek pleit ik voor een herwaardering van Jozef, nakomeling van David, man van Maria en pleegvader van Jezus. Er is voor hem doorgaans weinig aandacht. Hij is altijd in de schaduw van Maria blijven staan, als iemand die slechts een bijrol speelt. Een zoektocht naar een boek over hem vanuit protestantse hoek levert niets op. Anders is dat in de rooms-katholieke traditie, waar men een Jozefdevotie kent. Als Jozef al positief ter sprake komt in preek, vertelling of meditatie, dan is het vaak nog vanuit een negatieve achtergrond. Toch is zijn betekenis groter dan doorgaans wordt beseft.

In dit boek neem ik het daarom op voor Jozef in een poging tot *eerherstel*. Zijn persoon en goede naam gaan mij ter harte. Door de wijze waarop delen uit het kerstverhaal ten aanzien van Jozef in de loop der eeuwen zijn uitgelegd is hij vaak in een verkeerd daglicht geplaatst. De aanspraak van de engel in Mattheüs 1:20, 'Jozef, zoon van David', typeert echter Jozefs belangrijke plaats en betekenis in de geboortegeschiedenis van Jezus Christus. Dit gegeven is dan ook van belang voor elk van de vier hoofdstukken van dit boek. De titel van dit boek is eraan ontleend.

Vertekeningen en traditie

De vertekeningen van het beeld van Jozef, maar ook van dat van Maria en de omstandigheden rond Jezus' geboorte, begonnen al direct in de na-apostolische tijd. Het is frappant hoeveel apocriefen er in de eerste eeuwen verschenen, waarin allerlei onbetrouwbare en soms obscure details over Jozef, Maria en omstandigheden uit het kerstverhaal werden vermeld. Helaas werd een deel daarvan

voor waar gehouden en overgenomen in de gangbare opvattingen. Daarnaast leidde onvoldoende kennis van het dagelijks leven en de cultuur in de Tweede Tempelperiode tot foutieve beeldvorming van de omstandigheden rond Jezus' geboorte in Bethlehem. Dat leidde tot onjuiste conclusies, die door veel exegeten en theologen uit het verleden, ook uit de tijd van de reformatie, niet doorzien zijn. Ten slotte heeft ook de neiging om het kerstverhaal te romantiseren bijgedragen aan verkeerde beeldvorming. Dat alles werkte door in onder andere de schilderkunst, kinderbijbels en Bijbelverklaringen.

Al met al is er over Jozef, Maria en de gebeurtenissen rond de geboorte van Jezus een beeld ontstaan waaraan nauwelijks getornd mag worden. Met name door tal van kerstliederen blijven onjuiste voorstellingen letterlijk en figuurlijk rondzingen, iets wat moeilijk te doorbreken lijkt. Ook kinderbijbels wordt vaak meer gezegd toegekend dan de Schrift zelf. In feite heerst een stuk traditie over de Schrift, vaak ten koste van de goede naam van Jozef. In de hoofdstukken 3 en 4 geef ik er voorbeelden van uit de kinderbijbels van W.G. van de Hulst, Joh. Vreugdenhil, Anne de Vries, Gesina Ingwersen en Evert Kuijt. Deze keuze is bewust, mede omdat de meningen van juist deze auteurs meestal leidend werden voor de talloze boeken met kerstvertellingen die daarna verschenen. Hun gezag verhindert vaak het objectief kijken naar de Schriftgegevens en het bijstellen van ons beeld. De *Wirkungsgeschichte* en de angst om mensen iets 'dierbaars' af te nemen lijken belangrijker.

In kerstverhalen worden vaak merkwaardige standpunten ingenomen die vreemd zijn aan de oorspronkelijke betekenis van de Schrift. Bijvoorbeeld over Maria die Jozef niet inlicht, over Jozef die Maria van overspel verdenkt en stiekem wil vertrekken, over mensen die Jozef en Maria in Bethlehem afschepen en over een geboorte in een verlaten stal. Vanzelf moest men zich dan uitputten in fantasieën om daar nog 'logische' verklaringen voor te geven. Dat had een reden moeten zijn om die opvattingen nog eens op juistheid te toetsen.

Schriftbewijs

Over Jozef en tal van details in het geboorteverhaal is ons een breed scala aan meningen voorgeschoteld, wat tot verwarring leidt. De een 'weet' al niet meer (of juist nog meer!) dan de ander. Het doel van dit boek is echter niet om vertrouwde en geliefde opvattingen onderuit te halen, maar om Gods Woord zelf te laten spreken en de waarheid te dienen.

De *rechtvaardige* Jozef (Mat. 1:19) verdient het om rechtvaardig te worden bejegend! Vanuit de Schrift wordt dan ook een ander dan het gangbare beeld getekend van Jozefs handelwijze en de gang van zaken rond de geboorte van Jezus. Schriftbewijs vormt dan ook de kern van dit boek. Alle aangehaalde Bijbelteksten zijn uit de HSV, tenzij anders vermeld.

Omdat de Schrift niet alle details weergeeft van gebeurtenissen, geef ik er soms een nadere invulling aan, die naar mijn mening het meest realistisch is. Dit is natuurlijk altijd enigszins speculatief, zodat ik andere opvattingen niet bij voorbaat uitsluit. Vanwege de leesbaarheid wordt niet steeds omstandig een voorbehoud gemaakt.

Ten slotte wens ik, dat dit boek bijdraagt aan een positieve herwaardering van Jozef, de zoon van David.

Papendrecht, september 2020

HOOFDSTUK 1

Jozef

Thema: *Jozef is een vrome, toegewijde echtgenoot en zorgzame vader vol daadkracht, die in de geboortegeschiedenis een voorname plaats heeft*

Inleiding

Jozef wordt meestal gezien als een oude, wat domme man, die niet echt van belang is in het kerstverhaal. Hij speelt slechts een bijrol als pleegvader van Jezus en als degene door wie Jezus in Bethlehem is geboren. Hij zegt niets bijzonders en moet steeds aangespoord worden. Jozef is goedig en neemt alles zoals het komt. Blijkt Maria plotseling zwanger? Hij zal er niet moeilijk over doen en wel weggaan. Ook vertrekt hij pas naar Bethlehem als Maria al bijna uitgerekend is. Daar aangekomen laat hij zich afschepen naar een stal.

Maria is eigenlijk geen partij voor Jozef. Zij is verstandig en gelovig, hij wat dom en goedgezind. Maar is dit het beeld van Jozef dat de Bijbel tekent?

Bijbelse gegevens over Jozef

Zijn afkomst en familie

Een geslachtsregister van Jozef vinden we zowel in Mattheüs als in Lukas. Deze genealogieën verschillen onderling (daarover meer in hoofdstuk 2). Van Jozefs ouders weten we eigenlijk niets. Volgens beide stambomen is Jozef een nakomeling van David. Mattheüs tekent Jozef als de eerste formele erfgenaam op de troon van koning David en dus als oudste zoon.

Vermoedelijk had hij minstens één broer, namelijk Klopas (Joh. 19:25), althans volgens kroniekschrijver Hegesippus,¹ een tot het christendom bekeerde Jood. Klopas was ook met een Maria getrouwd. Opvallend is dan ook de overeenkomst tussen de namen van de kinderen van Jozef en Maria (Jakobus, Joses, Judas, Simon) en van Klopas en Maria (Jakobus 'de kleine', Joses en Simeon). Vernoemingen binnen een familie liggen voor de hand.

Of Jozef nog jong was of al een stuk ouder toen hij Maria trouwde is vanuit de Evangeliën niet te bepalen. Een jongen werd toen geacht rond zijn achttiende, uiterlijk twintigste jaar te trouwen, maar dat gebeurde natuurlijk niet altijd. Een mededeling van Hegesippus over Klopas' zoon Simeon kan misschien licht werpen op Jozefs leeftijd. Simeon was, na de dood van Jezus' halfbroer Jakobus, voorganger geworden van de gemeente in Jeruzalem. In 107 n.Chr., onder keizer Trajanus, werd Simeon door toedoen van dwaalleraars en Joden tot de kruisdood veroordeeld omdat hij christen en nakomeling van David was. Simeon zou toen 120 jaar oud geweest zijn.² Als dit geen vorm van overdrijving is,³ dan zou hij geboren zijn rond 13 v.Chr. en zijn vader Klopas hoogstens een twintig jaar eerder.⁴ Als Jozef ouder was dan Klopas, dan moet hij bij Christus' geboorte in 5 v.Chr.⁵ minstens tegen de dertig geweest zijn.

1 Hegesippus, gestorven circa 180 n.Chr., geciteerd door Eusebius (263-339) in zijn *Historia Ecclesiastica* III-XI-2, III-XXXII-1 t/m 6 en IV-XXII-4. Hij noemt Klopas een oom en Simeon een neef van Jezus. Zie voor een brede bespreking van Jezus' familie Jakob van Bruggen, *Christus op aarde*, J.H. Kok Kampen, 1987, hoofdstuk V.

2 Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, III-XXXII-6, citeert Hegesippus: 'En nadat hij vele dagen lang gemarteld was, leed hij aan het martelaarschap, en allen, ook de proconsul, verbaasden zich erover dat hij, op de leeftijd van honderdtwintig jaar, zo veel kon verdragen.'

3 Zoals verondersteld door J.B. Lightfoot (1602-1675), *Ignatius*, I, 59.

4 De aanduiding 'Maria, de vrouw van Klopas' (Joh. 19:25) lijkt te veronderstellen dat Klopas ten tijde van de kruisiging nog leefde.

5 Het jaar nul is nooit ingevoerd. De wetenschappelijke consensus is 5 v.Chr., uitgaande van 4 v.Chr. als Herodes' sterfjaar, al is het zeer de vraag of dit correct is. Over de datering van Jezus geboorte is een dik boek te schrijven.

Of Hegesippus' gegevens juist zijn, is moeilijk te beoordelen, maar ze komen als echt over. Vreemd is wel, dat deze Simeon in het Nieuwe Testament niet wordt genoemd. We lezen van Jakobus de kleine en van Joses, maar niet van hem. Op een andere plaats wordt daarentegen Jakobus de kleine niet genoemd, alleen Joses (Mat. 27:56; Mark. 15:40; Mark. 15:47). Dat zegt dus niet alles.

Vroege apocriefe schrijvers beweerden, dat Jozef een oude weduwnaar was toen hij Maria trouwde. Dit lijkt enkel fantasie en komt nog apart aan de orde.

Of Jozef vrij jong is gestorven is evenmin zeker. Na de geschiedenis van de twaalfjarige Jezus in de tempel lezen we in ieder geval niets meer over hem. Uit bepaalde teksten valt af te leiden, dat hij tijdens het openbare optreden van Jezus niet meer leefde (Mark. 6:3; Mat. 13:55). Alleen Maria wordt daar met haar kinderen genoemd. Als Hegesippus' mededeling juist is, zou Jozef rond 30 n.Chr. tussen de 65 en 95 jaar oud zijn en dus al gestorven kunnen zijn. Een aanwijzing is misschien ook het feit, dat Simeon, als hij profeteert dat een zwaard door haar ziel zal gaan, zich alleen tot Maria richt en niet tot Jozef (Luk. 2:34). Ook zou Jezus Maria bij de kruisiging niet aan Johannes hebben opgedragen als Jozef nog leefde.

Zijn herkomst

Jozef woonde of verbleef in Nazareth, maar hij was afkomstig uit Bethlehem. Lukas schrijft: 'En ze gingen allen op weg om ingeschreven te worden, ieder naar zijn eigen stad. Ook Jozef ging op weg, van Galilea uit de stad Nazareth naar Judea, naar de stad van David, die Bethlehem heet, omdat hij uit het huis en het geslacht van David was' (Luk. 2:3, 4). Bethlehem is volgens deze woorden dus Jozefs 'eigen' stad (Gr. *idian* i.p.v. *heautou*), wat betekent dat hij er weliswaar niet woont, maar wel hóórt.⁶ Behalve zijn officiële woonplaats, waar hij dan nog burgerrechten had, kan het dus ook zijn geboorteplaats zijn.

⁶ Jakob van Bruggen, *Lucas*, Kok-Kampen, 1993, tweede druk 1996, 74.

Verbleef Jozef dan misschien tijdelijk in Nazareth? Er was veel werkgelegenheid in Galilea. De Hasmoneeën wilden daar hun invloed uitbreiden en stimuleerden dat Joden zich er vestigden. Zij lieten daartoe complete steden bouwen, zoals Tiberias. In Nazareth is een Romeins badhuis ontdekt uit de tijd van Jezus' rondwandeling. Dat maakt het aannemelijk, dat Nazareth toen een centrum van de Romeinse militaire macht was. Het reusachtige bassin kan alleen gebouwd zijn voor een Romeinse stad of groot garnizoen. Mogelijk is Jozef dus uit Bethlehem naar Nazareth gegaan om werk te zoeken en zich daar, misschien tijdelijk, te vestigen.⁷ Het valt namelijk op, dat pas later wordt gezegd dat hij ging *wonen* in Nazareth (Mat. 2:23).

Wat ook een rol gespeeld kan hebben is, dat Jozef zich als erfgenaam van de troon van David niet bepaald veilig voelde in Bethlehem, in Judea dus. Herodes, die alleen koning was over Judea, was alert op iedere concurrent en liet juist in de tijd voor Jezus' geboorte verschillende leden van zijn eigen familie ombrengen om zijn troon veilig te stellen. Ook later werden nazaten van David als staatsgevaarlijk beschouwd en in de gaten gehouden. Denk aan de al genoemde Simeon. Zo vermeldt Eusebius, dat twee kleinzoons van Jozefs zoon Judas tijdens de vervolgingen onder keizer Domitianus (81-96 n.Chr.) om diezelfde reden gevangengenomen werden.⁸

Zijn beroep

Jozefs beroep wordt pas genoemd in Mattheüs 13:55 en heet in het Grieks *tekton*, timmerman. Hoewel het dan ruim dertig jaar na

7 'De Hasmoneeën voerden in de tweede en eerste eeuw voor Chr. een politiek van uitbreiding. Ze wilden dat Joden zich in Galilea vestigden en bouwden steden en dorpen, waaronder Nazareth. Jozef en Maria kwamen mogelijk met een migratiegolf naar het noorden. Nazareth bood Jozef, die een bouwer was, mogelijkheden. Daar was werk en daar konden ze mogelijk land krijgen. Maar hun wortels lagen in Bethlehem' (Claire Ruth Pfann, *nieuwtestamenticus aan de University of the Holy Land* in Jeruzalem, gespecialiseerd in de Tweede Tempelperiode, zie hiervoor de website <https://alfredmuller.net/2011/12/19/jozef-en-maria-naar-familie-in-bethlehem/>).

8 Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, III-IX en III-XX-1 t/m 6.

Jezus' geboorte is, nemen we aan, dat Jozef dat vak ook eerder al uitoefende. *Tekton* kan ook bouwvakker en aannemer betekenen. Zo iemand was goed in het bewerken van steen, metaal en hout. Timmerlieden met een eigen werkplaats plus een voorraad hout, zoals in onze tijd, waren er toen bijna niet. Hout was zeer schaars. Bijna alles werd gebouwd van steen, dat uit het omringende gebergte kwam. Hout werd gebruikt voor meubels, deuren, gereedschap en landbouwwerktuigen. Volgens Justinus Martyr (geb. 105 n.Chr.) waren Jozef en Jezus gespecialiseerd in het maken van ploegen en jukken. Deze gingen volgens hem echter zo onvoorstelbaar lang mee, honderd jaar, dat dit fictie lijkt. Niet ondenkbaar is, dat Jozef een ontwikkeld en goed opgeleid vakman was en meewerkte aan de bouw van huizen en gebouwen in en rond Nazareth.⁹

Het beroep van Jozef als aannemer of bouwvakker kan verklaren hoe hij drie keer redelijk snel zijn bezittingen kon pakken en verhuizen. De hoeveelheid gereedschap van een *tekton* viel namelijk mee. Het bestond voornamelijk uit tekengereedschap, een passer, een paslood, een winkelhaak, een steenzaag en steenhamer, steenbeitels, een bijl en een schaaaf. Jozef had dan alles bij zich om elders te kunnen werken.

Jozef en de beschrijving

Het antwoord op de vraag wat 'de beschrijving' (Luk. 2:1) nu was en wanneer deze plaatsvond, is niet eenvoudig. Een volkstelling of registratie ligt het meest voor de hand. De Joden waren aanvankelijk vrijgesteld van belasting aan de Romeinen. Toen dezen dit in 6 n.Chr. wilden invoeren leidde dit meteen tot een opstand onder leiding van Judas de Galileeër.

Jozef moest ervoor naar Bethlehem, want dat was nog steeds zijn officiële woonplaats. Uit een inschrijvingsbevel uit 104 n.Chr. van Gaius Vibius Maximus uit Egypte blijkt, dat men het bevel kreeg om

⁹ Zo J.G. van der Land op het congres van de Stichting Bijbel, Geschiedenis en Archeologie op 2 december 2000, verslag *Reformatorsch Dagblad*, 4 december 2000, 2.

naar de *eigen woning* (woonplaats, de 'eigen stad') terug te keren om de telling of registratie mogelijk te maken. Wie tijdelijk van huis was, moest dus terug naar zijn woonplaats. Dat was dus blijkbaar op Jozef van toepassing. Uit de zinsnede 'omdat hij uit het huis en het *geslacht* van David was' (Luk. 2:4) begrepen velen, dat ieder naar de plaats van zijn *voorgeslacht* moest. Dat zou vaak onuitvoerbaar zijn, want welk voorgeslacht en in welke plaats is dat dan? Maar welk belang hadden de Romeinen hierbij? Het beeld van een massale volksverhuizing is dus onjuist. De meeste mensen konden gewoon thuisblijven.

Dat hij naar Bethlehem moest, had daarnaast waarschijnlijk te maken met het feit, dat Jozef lid was van het koninklijk geslacht van David. Als ieder voor de beschrijving naar zijn eigen stad (woonplaats) moest, dan had Lukas een punt kunnen zetten achter de zin 'Ook Jozef ging op weg, van Galilea uit de stad Nazareth naar Judea, naar de stad van David, die Bethlehem heet'. Maar hij voegt eraan toe '... omdat hij uit het huis en het geslacht van David was'. Nu had hij 'uit het huis van David' al vermeld in hoofdstuk 1:27. Met deze tweede vermelding in hoofdstuk 2:4 legt Lukas mogelijk een verband met het afleggen van een loyaliteitsverklaring waarvoor Jozef naar Bethlehem moest. Leden van koninklijke families, zoals in dit geval die van David, moesten soms in hun plaats van afstamming verklaren geen aanspraken op de troon meer te maken en een eed van trouw afleggen. Daar zijn voorbeelden van gevonden. Na opgave van naam en leeftijd van zichzelf, zijn vrouw en kinderen, moest men onder ede een verklaring van trouw ondertekenen. Josephus maakt melding van zo'n loyaliteitsverklaring circa anderhalf jaar voor de dood van Herodes, dus rond de tijd van Jezus' geboorte. Dat maakt het verklaarbaar dat het *juist* in de stad van David drukker was met gasten dan anders. Meer nazaten van David moesten zich dan in Bethlehem melden in plaats van in hun eigen woonplaats.

Als Jozef met Maria in Bethlehem aankomt, kan hij daar geen onbekend, noch onbelangrijk persoon geweest zijn. Bethlehem is nog

steeds 'zijn' stad. Er woont familie van hem, men kent hem nog.¹⁰ Men moet geweten hebben, dat Jozef eerste erfgenaam op de troon van David was. Ook, dat de Messias uit Bethlethem zou komen uit het geslacht van David (Joh. 7:42). Het is niet zomaar, dat er later van Jozef twee stambomen, via verschillende lijnen, voor de evangelisten kant en klaar beschikbaar waren. Dat er voor Jozef geen plaats zou zijn in Bethlethem is in het licht hiervan ondenkbaar en kwetsend voor de plaatselijke familie.

Zijn vrouw Maria

Maria is de Griekse vorm van het Hebreeuwse Mirjam. Zij woonde al in Nazareth of is met haar ouders meegekomen als migranten vanuit Judea. Dat kan verklaren waarom haar tante Elizabet nog in Judea woonde. Waarschijnlijk woonde zij, omdat zij nog jong was, bij haar ouders. Die zullen nog geleefd hebben, al wordt over hen niets in de Bijbel vermeld.¹¹ Maria had minstens een zus (Joh. 19:25) van wie de naam ons onbekend is.¹² Het Nieuwe Testament vermeldt niet tot welke stam Maria en haar vader behoorden. Lukas vermeldt wel, dat haar verwante, nicht of tante Elizabet, getrouwd was met de priester en leviet Zacharias.

Hoe oud Maria was toen Gabriël aan haar verscheen, is moeilijk vast te stellen. Twaalf, veertien of zestien jaar? Het zijn voornamelijk onbetrouwbare apocriefen die deze opvattingen verspreidden en die sindsdien zijn blijven rondzingen. Het apocriefe *Proto-evangelie van Jakobus* stelt haar leeftijd op twaalf jaar toen ze met Jozef trouwde (in ondertrouw ging). Augustinus dacht dat ze nog maar ongeveer

10 SV kanttkening 7 bij Lukas 2:3: '...vanwaar hij afkomstig was en waar zijn geslacht woonde'.

11 De schrijver van het *Proto-evangelie van Jakobus* beweert, dat haar vader Joachim heette en haar moeder Anna. Maar gelet op zijn vele wonderlijke verhalen verdient dit nauwelijks geloof. Hij sloot in elk geval niet aan bij de stamboom in het hem bekende Lukasevangelie, en schreef die dus *niet* aan Maria toe!

12 Er is geopperd, dat Salomé – de moeder van Jakobus en Johannes – een zus van Maria was, zodat Johannes een neef van Jezus was. Dit is echter niet eenduidig vanuit de Schrift te bewijzen.

veertien jaar was. Er wordt vaak op gewezen, dat meisjes in die tijd soms al op twaalf- of veertienjarige leeftijd werden uitgehuwelijkt, maar dat was lang niet altijd het geval. Bovendien duurde het dan nog een jaar, soms wel vijf jaar of langer, voordat het huwelijk gesloten werd. De Bijbel vermeldt echter niets over Maria's leeftijd. Dat zij 'maagd' was, zegt niet in de eerste plaats iets over haar leeftijd, maar over het feit, dat zij geen seksuele omgang met een man heeft gehad. Gezien haar behoorlijk brede kennis van en inzicht in de Schriften – ze citeert niet alleen uit de lofzang van Hanna maar uit heel het Oude Testament¹³ – en het volwassen taalgebruik en geloofsinzicht, is het aannemelijker, dat zij al gauw achttien tot twintig jaar of ouder is geweest. Als zij zelfstandig naar Elizabet reisde wijst dat er ook op. Wie eraan vasthoudt dat Elizabet een nicht van Maria was en minstens vijftig jaar oud, moet wel beseffen, dat Maria dan niet meer dan dertig jaar jonger kan zijn geweest en dus al minstens twintig tot vijfentwintig jaar oud was. Dat Elizabet een tante was lijkt gezien het leeftijdsverschil aannemelijker. Gelet op de misschien wat hogere leeftijd van Jozef zou Maria ook ouder geweest kunnen zijn dan vaak wordt aangenomen.

Negatieve kwalificaties

Er is gedurende twee millennia wat afgefantaseerd over Jozef. De twee volgende paragrafen geven daar een korte indruk van.

Jozef als oude weduwnaar

Volgens het *Proto-evangelie van Jakobus* (midden tweede eeuw) was Jozef een oude weduwnaar, die eerder met Salomé getrouwd was en bij haar vier zoons en twee dochters kreeg.¹⁴ Mogelijk was dit een

13 Vanaf hun zesde jaar gingen kinderen naar school. Het enige vak was de Tenach. Meisjes werden vijf jaar lang door een rabbi onderricht in Deuteronomium, Psalmen en Spreuken.

14 Overgenomen door het apocriefe *Evangelie van pseudo-Mattheüs*, medio zevende eeuw, dat bedoeld was om het beeld van een zeer jonge Maria en een relatief oude Jozef te populariseren en dat veel invloed had op de latere kunst, spiritualiteit en literatuur.